

Розділ II

Фінанси

УДК: 336.662

В.І. Грушко

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, обліку та аудиту
Університет економіки та права «КРОК»*

М.М. Савсюк

*магістр спеціальності «Облік і аудит»
Університет економіки та права «КРОК»*

Аналіз операцій з покупцями та замовниками

Стаття присвячена актуальним проблемам обліку, контролю операцій з покупцями та замовниками на підприємствах. Проведено аналіз досліджень цієї теми вітчизняними та зарубіжними вченими. В статті розкривається сутність та мета проведення контролю операцій з покупцями та замовниками. Наводяться джерела інформації для проведення контролю. Розглянуто процедури та етапи проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками. Надано пропозиції щодо шляхів вдосконалення системи внутрішнього контролю операцій з покупцями та замовниками на підприємствах України.

Ключові слова: *покупці, замовники, дебіторська заборгованість, внутрішній контроль, інвентаризація, резерв сумнівних боргів.*

В.И. Грушко

*доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой финансов, учета и аудита
Университет экономики и права «КРОК»*

М.М. Савсюк

*магистр специальности «Учет и аудит»
Университет экономики и права «КРОК»*

Анализ операций с покупателями и заказчиками

Статья посвящена актуальным проблемам учета, контроля операций с покупателями и заказчиками на предприятиях. Проведен анализ исследований этой темы отечественными и зарубежными учеными. В статье раскрывается сущность и цель проведения контроля операций с покупателями и заказчиками. Приводятся источники информации для проведения контроля. Рассмотрены процедуры и этапы проведения контроля расчетов с покупателями и заказчиками. Даны предложения о путях совершенствования системы внутреннего контроля операций с покупателями и заказчиками на предприятиях Украины.

Ключевые слова: *покупатели, заказчики, дебиторская задолженность, внутренний контроль, инвентаризация, резерв сомнительных долгов.*

V.I. Hrushko

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head of Department of Finance, Accounting and Audit
“KROK” University*

M.M. Savsiuk

*Master Degree Holder, specialty “Accounting and Audit”
“KROK” University*

Analysis of transactions with buyers and customers

The article is devoted to current problems of accounting, control of transactions with buyers and customers at enterprises. The analysis of researches of this topic by domestic and foreign scientists was carried out. The article reveals the essence and aim of controlling of the transaction with buyers and customers, provides sources of information for control. Procedures and stages of control of settlements with buyers and customers were considered. The proposals on ways to improve the system of internal control of transactions with buyers and customers at Ukrainian enterprises were given.

Key words: *buyers, customers, receivables, internal control, stocktake, reserve of doubtful debts.*

Постановка проблеми

Діяльність кожного підприємства супроводжується операціями з покупцями та замовниками за реалізовані ними товари, виконані роботи та надані послуги. На сучасному етапі дебіторська заборгованість за операціями з покупцями та замовниками є занадто високою. Вона складає найбільшу частку оборотних активів підприємств, що значно погіршує їх фінансовий стан. У зв'язку з цим виникає необхідність в чіткій організації контролю аналізу з покупцями та замовниками на підприємствах, з метою їх ефективного та стабільного функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Методологічні та організаційні аспекти контролю операцій з покупцями та замовниками в своїх дослідженнях розглядали такі вітчизняні вчені, як: Гуцаленко Л. В. [1;2], Добровольська О. В. [3], Дорош Н. І. [4], Коцупатрий М. М. [5], Москалюк Г.О. [6], Волковицька О. М. [7] та інші.

Невирішені раніше частини загальної проблем

Проблеми контролю з покупцями та замовниками залишаються невирішеними через складність та різноманітність суб'єктів і об'єктів розрахунково-платіжних відносин, а також у зв'язку з суперечливим характером нормативної бази.

Формулювання цілей статті

Метою статті є висвітлення особливостей організації контролю розрахунків з покупцями та замовниками на підприємствах України. А також визначення напрямів удосконалення механізму контролю виникнення дебіторської заборгованості в забезпеченні стійкості фінансового стану підприємства.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути сутність та основні завдання контролю розрахунків з покупцями та замовниками;
- систематизувати джерела інформації, необхідні для проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками;

– визначити порядок та етапи проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками, і визначити напрямки вдосконалення цієї системи.

Виклад основного матеріалу дослідження

Здійснення контролю є необхідним для підприємств. Оскільки дає змогу дослідити економічну доцільність та правильність господарських операцій, дотримання законності їх здійснення. Завдяки результатам контролю, керівництво має можливість вчасно та швидко визначити шляхи вирішення проблем та попередити їх виникнення в майбутньому. Л. В. Гуцаленко зазначає, що контроль є основним джерелом інформаційного забезпечення управління підприємства. Він розробляється власником (керівництвом підприємства) та спрямований на: забезпечення дотримання законності й економічної доцільності здійснення операцій; збереження майна; попередження, виявлення і виправлення суттєвих помилок та спотворень інформації; належне формування облікових даних та фінансової звітності [1]. На думку М. М. Коцупатрого, контроль є системою безперервного спостереження за ефективністю використання майна суб'єкта, законністю і доцільністю господарських операцій і процесів, за збереженням грошових коштів і матеріальних цінностей [5, с. 433]. Н. І. Дорош наголошує на тому, що контроль – це процес, розроблений з метою досягнення поставлених завдань підприємства. Розпочинається з верхівки підприємства – ради директорів та менеджерів, які створюють і зміцнюють структуру й характер здійснюваних контрольних заходів в організації. Контроль, на думку Н. І. Дороша, прямо чи опосередковано включає в себе всіх працівників підприємства; стосується всіх видів діяльності підприємства, починаючи з функціональних ланок, таких як маркетинг та операційні підрозділи, і закінчуючи взаємовідносинами з іншими підприємствами [4, с. 149]. Облік, контроль, та аналіз організації з покупцями та замовниками мають динамічний характер, а тому потребують постійного контролю і впливу з боку управлінського персоналу у загальній системі менеджменту підприємства. Ця діяльність нерозривно пов'язана з обробкою великих потоків економічної інформації, яка істотно залежить від ефективності системи обліку на підприємстві. Адже для нормального управління і функціонування потрібна достовірна і своєчасна інформація про стан дебіторської заборгованості, законність, підтвердження господарських операцій [6, с. 174].

Л. В. Гуцаленко визначає, що метою контролю, аналізу операцій з покупцями та замовниками є [1]:

– забезпечення систематичного спостереження за достовірністю облікових та звітних даних про наявність і зміну сум дебіторсько-кредиторської заборгованості;

– своєчасність перерахування коштів кредиторам і відшкодування належних боргів із дебіторів;

– правильність пред'явлення претензій і вчасність їх погашення, дотримання розрахунково-платіжної дисципліни на рівні її впливу на платоспроможність підприємства, що забезпечує її нормальну фінансово-господарську діяльність.

Джерелами інформації при здійсненні контролю аналізу операцій з покупцями та замовниками є первинна документація підприємства, що включає в себе: договори, рахунки-фактури, видаткові накладні, акти приймання-здачі виконаних робіт, податкові накладні, товарно-транспортні накладні, платіжні доручення, виписки банку, прибуткові касові ордери, розрахунки бухгалтерії. А також облікові реєстри, серед яких Журнал № 3 та такі Відомості, як: Відомості аналітичного обліку розрахунків з покупцями 3.1; аналітичного обліку розрахунків

з дебіторами 3.2; аналітичного обліку виданих і отриманих авансів 3.4; та аналітичного обліку розрахунків за виданими операціями 3.5. Окрім того, до переліку первинної документації підприємства входить фінансова звітність підприємства: Баланс (Звіт про фінансовий стан), Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом) та Примітки до річної фінансової звітності. Послідовність проведення контролю операцій з покупцями та замовниками може здійснюватись в декілька етапів (рис.1). Контроль, аналіз з покупцями та замовниками доцільно розпочинати з контролю за виконанням договірних зобов'язань. Укладений між сторонами договір є основою для проведення розрахунків. Господарський договір складається у формі єдиного документа, який підписується сторонами та скріплюється печатками. При укладанні господарського договору сторони мають чітко узгоджувати всі необхідні умови, які складаються з предмета, ціни та строку дії договору.

Обов'язки сторін та правові наслідки у разі порушення договірних зобов'язань визначаються Цивільним кодексом України. Зокрема у ст. 692 визначається, що:

1. Покупець зобов'язаний оплатити товар після його прийняття або прийняття товаророзпорядчих документів на нього, якщо договором або актами цивільного законодавства не встановлений інший строк оплати товару.

2. Покупець зобов'язаний сплатити продавцеві повну ціну переданого товару.

3. У разі прострочення оплати товару продавець має право вимагати оплати товару та сплати відсотків за користування чужими грошовими коштами.

4. Якщо покупець відмовився прийняти та оплатити товар, продавець має право за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від договору купівлі-продажу.

Рис. 1. Послідовність проведення контролю розрахунків з покупцями та замовниками
 Джерело: розробка авторів

5. Якщо продавець зобов'язаний передати покупцеві крім неоплаченого також інший товар, він має право зупинити передання цього товару до повної оплати всього раніше переданого товару, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства [8].

У процесі господарської діяльності підприємство не завжди проводить грошові операції з покупцями та замовниками одночасно з передачею майна, виконанням робіт чи наданням послуг. Тому в підприємства виникає дебіторська заборгованість.

Згідно з Податковим кодексом України дебітор – особа, у якої внаслідок минулих подій утворилася заборгованість перед іншою особою у формі певної суми коштів, їх еквіваленту або інших активів [9].

Відповідно до П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», дебіторами є юридичні та фізичні особи, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів, а дебіторська заборгованість – це сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату [10].

В умовах кризи неплатежів особливо зростає роль ефективного управління дебіторською заборгованістю, своєчасного її повернення та попередження безнадійних боргів. При цьому слід пам'ятати, що політика управління дебіторською заборгованістю є одночасно складовою не лише фінансової, а й маркетингової стратегії підприємства [2, с. 157].

Залежно від можливості погашення, дебіторська заборгованість за товари роботи і послуги поділяється на дійсну, сумнівну та безнадійну.

Дійсною дебіторською заборгованістю є така заборгованість, що буде погашена відповідно до умов договору, та стосовно якої немає жодних сумнівів щодо її погашення.

Сумнівна дебіторська заборгованість – заборгованість, щодо якої існує непевненість у її погашенні боржником.

Безнадійною є заборгованість, стосовно якої існує впевненість у її неповерненні боржником, або строк позивної давності якої минув. Контроль за дебіторською заборгованістю за товари, роботи і послуги доцільно здійснювати в розрізі цих видів (рис. 2).

При здійсненні контролю дебіторської заборгованості за товари, роботи і послуги – необхідно звернути увагу на створення та використання резерву сумнівних боргів. Формування резерву сумнівних боргів зумовлено принципом обачності, відповідно до якого методи оцінки, які використовують у бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань та витрат, а також завищенню оцінки активів і доходів підприємства. Таким чином, резерв сумнівних боргів виступає в ролі інструмента коригування оцінки дебіторської заборгованості [11].

Залежно від обраного підприємством методу нарахування резерву сумнівних боргів, контролю оцінці піддається платоспроможність окремих дебіторів, або згрупована дебіторська заборгованість за строками її непогашення [1].

При використанні підприємством коефіцієнта сумнівності для розрахунку резерву сумнівних боргів, контролер має перевірити обґрунтованість розрахованого коефіцієнта та здійснити перерахунок суми нарахованого резерву.

Коефіцієнт сумнівності може розраховуватися такими способами:

- визначенням питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході;
- структурою дебіторської заборгованості за строками непогашення;
- визначенням середньої питомої ваги списаної протягом періоду дебітор-

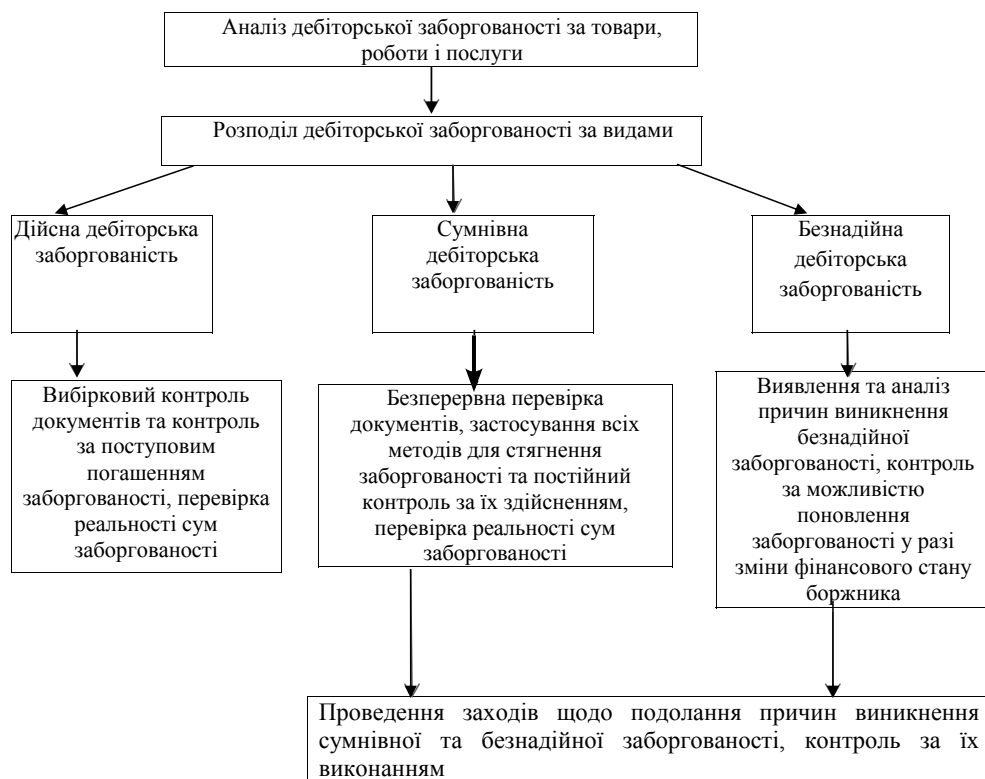

Рис. 2. Схема проведення контролю дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги

Джерело: складено авторами

ської заборгованості у сумі дебіторської заборгованості на початок відповідного періоду за попередні 3-5 років [10].

Важливим завданням контролю операцій з покупцями та замовниками є контроль за систематичним проведенням інвентаризації розрахунків. Відповідно до Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, інвентаризація дебіторської заборгованості полягає у звірці документів і записів у реєстрах обліку, а також у перевірці обґрунтованості сум, відображених на відповідних рахунках; оформлюється актом інвентаризації [12].

Необхідно зазначити, що при проведенні інвентаризації всім покупцям та замовникам надсилаються виписки з аналітичних рахунків про їх заборгованість для підтвердження реальності цієї заборгованості.

Обов'язковим є проведення інвентаризації один раз на рік перед складанням річної фінансової звітності. Однак, для своєчасного виявлення сумнівної заборгованості та вжиття заходів щодо її стягнення, доцільним є проведення інвентаризації результатів аналізу з покупцями та замовниками щоквартально.

При здійсненні контролю операцій з покупцями та замовниками необхідно дослідити достовірність та реальність кожної суми заборгованості.

З метою покращення репрезентативності результатів контролю та аналізу з покупцями та замовниками, можуть складатися різноманітні аналітичні таблиці, які б узагальнювали найважливішу інформацію, отриману під час перевірки. Для цілей управління доцільно складати таблицю дебіторської заборгованості покупців та замовників, з урахуванням виконання термінів погашення (табл.).

**Дебіторська заборгованість покупців та замовників
за термінами непогашення**

Назва підприємства	Заборгованість покупців та замовників						
	За строками виникнення			З терміном прострочення			Причини виникнення
	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців	До 6 місяців	6-12 місяців	>12 місяців	
Всього							

Джерело: складено авторами

Складання даної таблиці дає змогу визначити структуру дебіторської заборгованості за термінами виникнення, а також виявити покупців та замовників, які мають найбільшу заборгованість та не здійснюють своєчасної оплати. За цими результатами керівництво підприємства може приймати управлінські рішення стосовно продовження чи припинення співпраці з відповідними покупцями та замовниками, залежно від виконання ними договірних умов та дотримання строків оплати.

Варто зауважити, що розподіл сум дебіторської заборгованості за термінами її існування потрібно складати не на підставі фінансових звітів підприємства, а на підставі даних, отриманих з бухгалтерських книг дебіторських заборгованостей, тобто з первинних документів [3, с. 8].

Особливо детально під час контролю перевіряють реальність і достовірність кожної суми виникнення операцій та підтвердження їх документальної обґрунтованості. Для цього необхідно перевірити, в якому стані знаходиться аналітичний облік цих операцій та відповідність його даних первинним документам, а саме накладним та актам виконаних робіт. Це пояснюється тим, що аналіз розрахунків із покупцями та замовниками багато в чому залежить від стану їх обліку і документального забезпечення. Несвочасне виявлення помилок у розрахункових документах в окремих випадках призводить не лише до виникнення спірної заборгованості, а й до порушення термінів пред'явлення за нею претензій [7].

Під час проведення контролю обов'язково досліджується дотримання правильності відображення господарських операцій в обліку за допомогою перевірки типових кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку. Це, у свою чергу, дозволяє виявляти спотворення облікових даних.

Загалом, для покращення системи контролю розрахунків з покупцями та замовниками доцільно:

1. Здійснювати контроль за часткою дебіторської заборгованості в загальній величині оборотних активів, а також за співвідношенням дебіторської та кредиторської заборгованості з метою підтримки фінансової стабільності та платоспроможності підприємства.

2. Здійснювати постійний контроль за дебіторською заборгованістю з розподілом її за строками непогашення для своєчасного реагування та вжиття заходів щодо її погашення.

3. Систематично проводити контроль та аналіз операцій з покупцями та замовниками для підтвердження реальності сум заборгованостей.

Висновки

На сьогоднішній день підприємства України мають дуже великі обсяги дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи і послуги. Це, у

свою чергу, значно погіршує їх платоспроможність та фінансову стабільність. Контроль, аналіз операцій з покупцями та замовниками є невід’ємною складовою системи контролю підприємства. Надважливим є створення чіткої та дієвої системи контролю, здатної забезпечити ефективне функціонування підприємства. Першочерговими завданнями при здійсненні контролю операцій з покупцями та замовниками є аналіз заборгованості за кожним дебітором та визначення причин її виникнення. Окрім того, важливе місце займає перевірка обґрунтованості кожної суми заборгованості, а також здійснення заходів щодо стягнення заборгованості та регулярне проведення інвентаризації розрахунків.

Література

1. Гуцаленко Л. В. Внутрішньогосподарський контроль. [текст] : навч. посіб. / Л. В. Гуцаленко, М. М. Коцупатрий, У. О. Марчук – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 496 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу.
2. Гуцаленко Л. В., Слободянюк І. С. Контроль дебіторської заборгованості в управлінні підприємством / Л. В. Гуцаленко, І. С. Слободянюк // Економічні науки. – Випуск 1 (56). – Т. 3. – 2012. – С. 154-159.
3. Добровольська О. В. Сучасна система організації контролю за дебіторською заборгованістю підприємств / О. В. Добровольська // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 1. – С. 5-11.
4. Дорош Н. І. Внутрішній контроль та аудит в управлінні ризиками на підприємстві / Н. І. Дорош // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 44. – С. 148-152.
5. Коцупатрий М. Внутрішньогосподарський контроль: організаційні аспекти та класифікаційні ознаки / М. Коцупатрий, У. Гуцаленко // Економічний аналіз. – 2010. – Випуск 6. – С. 433-436.
6. Москалюк Г. О. Облік та контроль дебіторської заборгованості: існуючі проблеми та шляхи їх вирішення / Г. О. Москалюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – № 721. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. – С. 173-179.
7. Волковицька О. М. Формування системи внутрішнього контролю розрахунків з покупцями та замовниками / О. М. Волковицька, С. Ю. Болтач // Ефективна економіка. – 2014. – № 12. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3613>
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV, зі змінами та доповненнями. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI, зі змінами та доповненнями. – [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджене наказом Міністерства фінансів від 08.10.99 р. № 237, зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0391-99>.
11. Проскуріна Н. М. Резерв сумнівних боргів: удосконалення методики розрахунку / Н. М. Проскуріна // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія «Економіка» : збірник наукових праць, 2014. – Випуск 25. – С. 195-199.
12. Положення про інвентаризацію активів та зобов’язань, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 № 879 зі змінами та доповненнями. – [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14>